

По-друге: прагнення Грузії до інтеграції із Заходом відбувалося з самого початку незалежності і набуло вже більш виражені контури в останні роки правління президента Шеварднадзе. Цей факт засвідчує те, що у лютому 1997 року на зустрічі з генеральним секретарем НАТО міністр закордонних справ Грузії зазначив, що європейська інтеграція є одним з пріоритетів держави. Це також підтверджує аналіз Концепції зовнішньої політики Грузії, в якій пріоритет в політиці побудови міждержавних відносин віддається Сполученим Штатам і країнам Європи.

По-третє: щодо капіталовкладення і допомоги з зовні, можна говорити про допомогу з боку стратегічного партнера Грузії – США. Прослідкувавши співпрацю цих двох країн, можна з упевненістю говорити про двостороннє співробітництво, яке характеризується економічною підтримкою однієї та демократичною відданістю іншої держави. Грузія пережила величезний занепад в середині своєї країни, проте незважаючи на всі ці фактори і залучившись підтримкою інших країн, зараз ми бачимо державу, яка змогла стати на ноги і продовжує рухатися вперед розвиваючи свій економічний, політичний, військовий, освітній потенціал.

Список використаних джерел

1. Бахтуридзе З. З. Особенности развития внешнеполитической стратегии Грузии при президенте Э. А. Шеварднадзе (1995–2003 гг.). – Тамбов: Грамота, 2011. – №8 (14): в 4–х ч.
2. Бжезинский В. Г. Великая шахматная доска. – М., 2002. – 375 с.
3. Большаков А. Г. Постконфликтная Грузия: от несостоявшегося государства к модернизированной политике?. – М., 2009. – Т.52. – №1. – 122 с.
4. Гаджиева К. С. Геополитика Кавказа. – М., 2001. – 463 с.
5. Гегелашвили Н. А. Политика Вашингтона в государствах Южного Кавказа и Центральной Азии // США–Канада: экономика, политика, культура. – Т., 2007. – №5. – С.35–52.
6. Гибралде Р. Н. Место Грузии в геостратегическом пространстве. – Т., 2009. – 180 с.
7. Гукасян И. А. Грузино–российские отношения в контексте геополитических и геоэкономических интересов ЕС, США и НАТО (1991–2003 гг.). – М., 2008. – 30 с.
8. Гусейнов. В. А. Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития (1992–2008 годы). – М., 2008. – 392 с.
9. Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Геополитическая среда и ориентация стран СНГ. – К., 2011. – 195 с.
10. Загладин Н. В. Конфликт вокруг Грузии – симптом кризиса системы миропорядка. – Т., 2010. – №5. – С.112.
11. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство / Збірник матеріалів II міжнародної науково–практичної конференції. – Л., 2015. – 833 с.
12. Качарова Н. Е. НАТО – приоритет внешней и национальной безопасности Грузии. – Т., 2009. – Т.11. – №3–3. – С.54.
13. Сухиашвили Д. Т. Зовнішня політика Грузії в контексті євроінтеграції: автореф.: Нац. ун–т Одес. юрид. акад. – Одеса, 2013. – 87 с.
14. Циватый В. Г. Зовнішня політика Грузії після «Революції троянд» 2004 р. // Журнал «Україна дипломатична». – К., 2012. – С.32.

References

1. Bahturidze Z. Z. Osobennosti razvitiya vneshnepoliticheskoy strategii Gruzii pri prezidente Je. A. Shevarnadze (1995–2003 gg.). – Tambov: Gramota, 2011. – №8 (14): v 4–h ch.
2. Bzhezinskij V. G. Velikaja shahmatnaja doska. – M., 2002. – 375 s.
3. Bol'shakov A. G. Postkonfliktnaja Gruzija: ot nesostojavshegosja gosudarstva k modernizirovannoj politike?. – M., 2009. – T.52. – №1. – 122 s.

4. Gadzhijeva K. S. Geopolitika Kavkazu. – M., 2001. – 463 s.
5. Gegelashvili N. A. Politika Vashingtona v gosudarstvah Juzhnogo Kavkaza i Central'noj Azii // SShA–Kanada: jekonomika, politika, kul'tura. – T., 2007. – №5. – S.35–52.
6. Gibradze R. N. Mesto Gruzii v geostrategicheskom prostranstve. – T., 2009. – 180 s.
7. Gukasjan I. A. Gruzino–rossijskie otnoshenija v kontekste geopoliticheskikh i geoekonomicheskikh interesov ES, SShA i NATO (1991–2003 gg.). – M., 2008. – 30 s.
8. Gusejnov. V. A. Juzhnyj Kavkaz: tendencii i problemy razvitiya (1992–2008 gody). – M., 2008. – 392 s.
9. Doroshko M. S., Shpakova N. V. Geopoliticheskaja sereda i orientacija stran SND. – K., 2011. – 195 s.
10. Zagladin N. V. Konflikt vokrug Gruzii – simptom krizisa sistemy miroporjadka. – T., 2010. – №5. – S.112.
11. Kalytchak R. G., Zazulyak Z. M. Spolucheni Shtaty Ameriky u suchasnomu sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspil'stvo / Zbirnyk materialiv II mizhnarodnoi' naukovu–praktychnoi' konferencii'. – L., 2015. – 833 s.
12. Kacharava N. E. NATO – prioritet vneshnej i nacional'noj bezopasnosti Gruzii. – T., 2009. – T.11. – №3–3. – S.54.
13. Suihshvili D. T. Zovnishnja polityka Gruzii' v konteksti jevrointegracii': avtoref.: Nac. un–t Odес. juryd. akad. – Одеса, 2013. – 87 с.
14. Civatyj V. G. Zovnishnja polityka Gruzii' pislja «Revolyucii' trojand» 2004 r. // Zhurnal «Ukrai'na diplomatychna». – K., 2012. – S.32.

Osmolovska O. Y., candidate of historical sciences, associate professor, National pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), mikhaylenko2111@gmail.com

Mikhaylenko I. O., student of Dragomanov National pedagogical University (Ukraine, Kyiv), mikhaylenko2111@gmail.com

Georgia – USA: Multilateral Cooperation (1991–2012)

Analysis of the historical experience and foreign political processes of Georgia, which began after the declaration of independence in 1991 and until 2012. The features of Georgia's foreign policy priorities, namely, cooperation with the US, are highlighted, and the attractiveness and profitability of such cooperation both for Georgia and for America is emphasized.

Keywords: foreign policy, international relations, foreign policy guidelines, investments, democratic processes.

* * *

УДК 94«7123»+621.796[(=477):(470+571)]

Парахіна М. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), marishka8791@ukr.net

Історія формування української діаспори в Російській Федерації: економічні та соціально–політичні механізми виникнення та перспектива збереження

Стаття присвячена дослідженню причин та розробці засобів, за допомогою яких радянське партійне керівництво запроваджувало політику міграції населення у межах Радянського Союзу, а саме досліджуються економічні та соціально–політичні механізми переселення українців на територію сучасної Російської Федерації, а поліетнічний склад населення України робить розгляд проблеми національних меншин життєво необхідним. Лише ретельно дослідивши та піддавши аналізу реальні процеси в сфері взаємовідносин між національними меншинами та титульною нацією, можна сподіватися в майбутньому уникненню конфліктів.

Історія української діаспори не є винятком, адже Україна займає друге місце після Російської Федерації за розмірами території, і саме в останній проживає найбільш чисельна група українців. Перебування українців в діаспорі, як факт історичної, культурної, політичної реальності дозволяє говорити про важливість вивчення зазначеної проблематики. Адже навіть відтрававшись від своєї рідної землі, українці в діаспорі зберігають основні характеристики свого етносу: мову, культуру, традиції.

Ключові слова: Україна, діаспора, Російська Федерація, економіка, соціальні відносини.

Історичне формування етнічних груп та проблематика виявлення їх специфічних характеристик є доволі актуальною, адже в залежності від оточуючого середовища (соціально-економічного, політичного) культура етнічних груп може суттєво трансформуватися. Дослідження особливостей історичного формування різних етнічних груп (в т.ч. і діаспор) дозволить виявити спільні риси, спрогнозувати особливості міжкультурного діалогу, тим самим забезпечивши успішне функціонування діаспори в цілому. Актуальність дослідження полягає в практичному застосуванні та обумовлена не тільки в збільшеній потребі представників різних етнічних груп (діаспор) у збереженні власної культури, але й в прагненні до розвитку, формування в ній стійкості і одночасно можливої трансформації та здійсненні міжкультурного діалогу.

Історія будь-якого народу розгортається не тільки у часі, але й в просторі. Найстаріші етноси, як правило, намагаються розширити кордони свого існування за допомогою освоєння (в більшості випадків – завоювання) як найближчих так і більш віддалених країн, регіонів та навіть континентів. Представники старих націй Європи після відкриття Нового та Новітнього Світу повністю змінили етнографічну реальність, яка існувала. Вони утворювали нові етнополітичні, етносоціальні та етнокультурні співтовариства (діаспори) вже на новій батьківщині. Серед таких діаспор слід згадати найчисленніші: армянську та єврейську, формування яких якраз і було пов'язане з подіями нової та новітньої історії.

Історія української діаспори не є винятком, адже Україна займає друге місце після Російської Федерації за розмірами території, і саме в останній проживає найбільш чисельна група українців. Перебування українців в діаспорі, як факт історичної, культурної, політичної реальності дозволяє говорити про важливість вивчення зазначеної проблематики. Адже навіть відірвавшись від своєї рідної землі, українці в діаспорі зберігають основні характеристики свого етносу: мову, культуру, традиції. В нових умовах життя вони стають самостійними та важливими елементами суспільних систем та можуть впливати на багато подій, які відбуваються на їх новій Батьківщині.

Особливий інтерес для наукового пізнання представляє вивчення історії перебування української діаспори в Російській Федерації, бо народам, що проживають в інокультурному середовищі, для запобігання процесів асиміляції, необхідні інститути, що будуть сприяти збереженню національної ідентичності. Тому особливу увагу слід приділити вивченню механізмів збереження етнічної, мовної та культурної самобутності української діаспори, що змінила географічний простір та виявилася у меншості в чужому суспільстві. Відповідно, особливе значення набуває і проблема нової української діаспори в пострадянському просторі, коли тисячі українців опинились поза межами України.

Проблема вивчення української діаспори в Російській Федерації висвітлюється в багатьох українських, російських та закордонних дослідженнях. Більшість праць являє інтерес як джерело інформації по означених періодах та колу питань. Вивчення цього питання вимагає широкого охоплення питань, що належать до різних галузей гуманітарних знань: історії, етнології, політології, соціології.

Інтерес до вивчення діаспор чітко окреслився з початку 1990-х рр. етногенез та основні етапи етнічної історії українців висвітлені у роботах В. Смоля, О. Гуржія, В. Євтуха, О. Ковальчук, В. Трошинського, В. Наулка та ін. [4; 5; 16]. В книзі «Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії» досліджується процес формування та консолідації української народності [2].

Українська діаспора в період свого формування, котрий розтягнувся більше ніж на 300 років, підпадала під різні внутрішньо- та зовнішньополітичні чинники, і відповідно на початок ХХІ ст. опинилась в досить неоднозначній ситуації, коли вона є однією з найбільших за чисельністю у країні, але однією з найменш організованих та схильних до захисту власних особливостей.

Паралельно з «інтелігентською» діаспорою в Росії формується і «козацька», котра особливо посилюється після ліквідації Гетьманщини та Запорізької Січі. Основним вектором переселення стає Кубань, де колишні запорожці офіційно отримали землю від Катерини II [13]. Будучи достатньо свідомим, і що не менш важливо – багато чисельним, українське козацтво змогло зберегти не лише свої культурні та мовні особливості, а й довгий час відчували приналежність саме до української нації, котра заселяла земля «від Кавказу до Карпат». Навіть на початку ХХ ст. населення Кубані вважалось українським, чому значною мірою сприяли козацьке самоврядування та мінімальна русифікація. Навіть посилення русифікації цього району за перших років радянської влади не дало швидкого результату – в 1926 році 49,2% населення Кубані продовжували вважати себе українцями [13].

В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. число самовільних переселенців збільшується. Розвиток еміграційних процесів серед українців мав, насамперед, соціально-політичні причини (в основному це було аграрне переселення. Століпінська реформа запровадила для цих процесів організаційний метод: державне регулювання переселення включало формування спеціальних потягів, пільги при переїзді та провозі багажу, виділення спеціальних ділянок, позики на будівництво. Районами розселення були, в основному, Сибір, Далекому Схід, казахські степи, Північний Кавказ. Протягом 1910–1914 рр. сюди з України переселилось майже 500 тис. чоловік [18, с. 8]. Тут українське селянство впроваджує культуру землеробства, розповсюджує український побут, ведення господарства тощо [17, с. 8]. Проте на відміну від козацтва та інтелігенції, селянство зберігало власну національну особливість передусім на побутово-традиційному рівні, мовно та культурно русифікуючись. В цілому, варто сказати, що нащадки переселенців початкової доби (ХVІІ – ХІХ ст.) в своїй переважній більшості втратили національні особливості, в більшості своїй русифікувались. Особливо це помітно в мовній галузі, де російська мова вважається рідною навіть для тих хто продовжує вважати себе українцями [11].

Цей період міграцій є досить неоднозначним для визначення національної самосвідомості нащадків переселенців. З одного боку компактне проживання у малозаселених регіонах дозволило уникнути надмірної русифікації і забезпечило збереження українських традицій; з іншої – формуючись переважно з селян, які в той час не відрізнялися високим рівнем національної

самосвідомості, діаспори не мали достатніх можливостей для збереження національної культури та мови. Саме тому, коли в наступні роки активізувалося російське заселення цих земель, посилилась і природня русифікація. Наслідком цього стало збереження українцями національної побутової культури та усвідомлення своєї приналежності до української нації, з одночасною втратою більшістю української мови та значної кількості елементів духовної культури.

З середини 1920-х рр. почалася запланована державою кампанія по масовому переселенню з центральних районів країни, яка повинна була сприяти рішенню аграрного питання в малозаселених регіонах. Знову ж таки, найбільш багато чисельні анклавні українців були на Північному Кавказі, у Сибіру, на Далекому Сході та в Центральній Росії – у Воронежській, Курській, Саратовській областях [3, с. 2].

Колективізація сільського господарства стала початком вимушених міграційних переселень. За підрахунками Ф. Заставного під час цієї кампанії у східні райони Радянського Союзу було вивезено сотні тисяч селян, серед яких більшу частину склали українці [6, с. 16]. На початку 1920-х рр. ешелони українських повстанців Києва, Чернігова, Полтави, Вінниці та інших регіонів, які підтримували УНР, мігрували до східних районів республіки – на Урал, в Сибір. З липня 1937 р. з Києва та інших українських міст почалося масове виселення членів сімей «троцькістів» та інших супротивників радянської влади.

Виселення в малозаселені місця «куркулів» та «підкуркулників», а пізніше – і простих українців з Галичини та Волині, учасників антирадянської боротьби 40–50 років [9, с. 361] – збільшило чисельність української громади, і що головне – рівень її національної свідомості. Саме вихідці з Західної України стали тим свідомим елементом, котрий знаною мірою допоміг російським українцям не втратити своє історичне коріння та зв'язок з історичною Батьківщиною.

Доповнили українську діаспору радянської доби і освоєні цілини, будівельники БАМ-у та учасники інших гучних комуністичних проєктів, котрі окрім головної мети мали і другорядну – розпорощення національностей по території країни з поступовим нівелюванням етнічних особливостей для створення уніфікованої спільноти – «радянський народ» [17, с. 9]. Збільшенню чисельності українців в Росії в цей час сприяли також кращі соціальні та економічні умови життя, що були створені владою в столиці (можливості кар'єрного росту, більші зарплати) та в Заполяр'ї, в Сибіру та на Далекому Сході. Українські трудові мігранти внесли значний внесок і в «фінансову основу» сучасної російської економіки – нафтогазовий комплекс Західного Сибіру [10]. І хоча більшість заробітчан з часом повернулися на Україну, проте їх велика кількість так і лишилась там, хоча і значно русифікована.

В цілому, в результаті всіх вищезазначених хвиль міграції, на кінець спільної державницької історії (на 1989 рік) в Російській Федерації проживало 4 млн. 370 тис. українців [15], хоча лише 43% з них вважали рідною мовою українську, а інші – російську [17, с. 9]. При цьому потрібно сказати, що загальна чисельність етнічних українців – прямих нащадків колишніх переселенців – на території Росії в той час (і зараз) була

значно більшою, однак процес русифікації призвів до повної втрати ними національної само ідентифікації та зумовив усвідомлення ними своєї приналежності до росіян. Поступово зменшується і кількість українців, що володіють українською мовою та вважають її рідною – до 14% [8].

Національна політика щодо національних меншин у союзних республіках колишнього Радянського Союзу була досить своєрідною. Росіяни, в якій би республіці вони не проживали, мали негласний статус привілейованої нації, адже російська мова вважалася мовою міжнародного спілкування, була обов'язковою до вивчення і була офіційною мовою державного діловодства. Одночасно культурницькі інтереси російської нації на території інших республік максимально захищалися – наявність російськомовних шкіл була обов'язковою; більше того – саме російські школи були найбільш привілейовані та найбільш престижними. Враховуючи також переважно російськомовне телебачення та радіо, російськомовну пресу та обов'язкову наявність російських культурницьких закладів, зокрема російських драматичних театрів у столицях союзних республік та інших великих містах, можна доведено говорити не лише про повне забезпечення інтересів російської національної меншини, а й навіть її прерогативу перед титульною нацією республіки.

Потрібно сказати, що відношення до національних меншин на території СРСР часто змінювалось у відповідності до головної лінії партії. Якщо на початковому етапі Радянська влада так чи інакше захищала національні інтереси, то з часом ця політика змінилась відкритою їх русифікацією. До 1936 року було закрито всі товариства, клуби, театри та газети національних меншин; пізніше були ліквідовані і бібліотеки [1]. Не принесла покращення представлення інтересів діаспори відносно ліберальна політика М. Хрущова в часи «відлиги», ані більш консервативна Л. Брежнева під час «застою».

Однак не лише національна політика радянської влади визначила особливості національних діаспор в Україні та Росії. Сам принцип визначення кордонів між республіками, де не були враховані історичні та мовні приналежності, зумовили ту картину у національному питанні, яку ми маємо після розпаду СРСР. Значна частина заселених етнічними українцями земель опинилася у складі РСФСР, і відповідно її населення було піддано масивній русифікації, адже освіта в них була виключно російськомовною. Особливо це стосувалося східних районів Слобожанщини, котрі потрапили до складу Белгородської, Курської та Воронежської областей; районів Ставропілля та Кубані; територій, що входили до Сірого, Жовтого та Зеленого клину. Всі українські заклади в них були закриті та перепрофільовані на російську мову; українська мова зберігалася виключно на сімейному рівні [12, с. 149].

Формуванню української та російської діаспор у союзних республіках сприяли і інші політичні акції радянського керівництва. Зокрема активному відтоку українського населення на схід сприяли такі масові кампанії як освоєння цілини у 1950–1960 роках. Так, тільки протягом 1954–1956 років з України на цілину виїхало близько 80 тис. жителів України, переважно з сіл, де українське населення було домінуючим. Таким

чином кількість українців за межами УРСР значно збільшилась, однак перебуваючи в російськомовному середовищі, більшість з них, особливо друге покоління, втратили свою національну само ідентифікацію. Аналогічні процеси спостерігалися і в кінці 70–початку 80–х років, коли на Далекий схід було відправлено значну кількість молоді з УРСР, на будівництво Байкало–Амурської магістралі. І хоча частина робітників з числа комсомольців з часом повернулася на Україну, проте більшість так і лишилася в Росії.

Сприяли збільшенню кількості українців в Росії та росіян на Україні також особливості економічного розвитку СРСР. Значно вищі зарплати працівникам Сибіру та Півночі, а також ряд пільг, передусім більш ранній вихід на пенсію, стали своєрідним фактором тяжіння для українців у ці регіони. При чому якщо більшість заробітчан з часом повернулись на Батьківщину, проте значна їх частина з тих чи інших причин залишилась, склавши основу української діаспори за полярним колом та в Західному Сибіру, де вони працювали на нафтових та газових родовищах.

Досліджуючи питання збереження української діаспори в Російській Федерації і звертаючи увагу на події сьогодення, не можна не помітити цілеспрямовану політику нашого східного сусіда щодо всебічного утиску прав більше ніж двохмільйонної української діаспори. Приводом для цього може слугувати заява Російської Думи (яку не можна вважати легітимною через обрання частини депутатів від окупованої території Криму), прийнятої на пленарному засіданні 27 вересня 2017 р., в якій засуджується «мовне питання», що міститься в новому Законі України «Про освіту» [14].

Для розуміння ситуації, можна навести фрагмент постанови Держдуми «про неприпустимість порушення фундаментального права корінних народів і національних меншин України навчатися рідною мовою», за яку проголосували всі 415 депутатів, присутніх у залі:

«Висловлюючи солідарність з протестною позицією влади Болгарії, Угорщини, Греції, Молдавії, Польщі та Румунії, а також частини жителів самої України щодо прийнятого закону, Держдума заявляє: «націоналістична політика нетерпимості, яку демонструє українська влада, вимагає негайного і рішучого осуду».

Держдума пропонує об'єднати зусилля всіх парламентських сил з метою захисту корінних народів і національних меншин України «від примусової асиміляції та насадження якихось форм дискримінації» і вжити спільних заходів по відновленню порушених прав.

Заява направлена в ООН, Міжпарламентський союз, МПА СНД, ПА ОДКБ, ПА ОБСЄ, ПАРС, Генеральному секретареві Ради Європи, в парламенти європейських держав».

Також депутатів Російської Держдуми обурило можливість зникнення російськомовних шкіл та класів, починаючи з 2020 р., коли в Україні буде впроваджено навчання виключно українською мовою.

У відповідь на цю заяву незалежний правозахисний сайт присвячений українцям в Росії «Кобза» оприлюднив звернення редакції сайту «Кобза» до депутатів Держдуми РФ з приводу їх реакції на прийнятий Верховною Радою України і підписаний Президентом України Закон «Про освіту» [7] (опубліковано російською мовою – подається в перекладі).

«Ознайомившись з вашою гнівною і безапеляційною заявою з приводу того факту, що Україна на 27–му (!) році своєї незалежності, нарешті прийняла рішення про поетапний перехід національної системи освіти державною мовою навчання, ми, в свою чергу, обурені як фактом самого звернення, так і лицемірством, яке в ньому відчувається.

У своїй заяві ви, зокрема, стверджуєте, що Законом «грубо порушуються і дискримінуються права значної частини населення України – мільйонів росіян, болгар, угорців, греків, молдаван, поляків, румунів та інших носіїв регіональних мов і мов меншин України».

Що ж, давайте подивимося, як «не утискаються» права значної частини населення Росії – майже двохмільйонної (!) Української громади РФ. У країні немає жодної повноформатної української школи – тільки невеликі суботні та недільні, тобто факультативи або, простіше кажучи, гуртки. Немає жодного українського ЗМІ – як друкованого, так і електронного. Немає жодної бібліотеки української літератури, а та що була в Москві (до речі, створена силами українських активістів), ліквідована вашою владою, а її директор Наталія Шаріна засуджена.

[...]

Верховним судом РФ, знову–таки, за надуманими приводами, були ліквідовані обидві загальноросійські українські громадські організації – Об'єднання українців Росії (ОУР) і Федеральна національно–культурна автономія українців Росії (ФНКАУР).

[...]

Так йдуть справи у вашій країні, де за підсумками перепису 2010 року етнічних українців налічується майже 2 млн. осіб. А було (у 2002 р.) – близько 3 млн. осіб. Національна політика російської влади призвела до різкого скорочення української громади, до її асиміляції. Ось підтвердження реального етноциду, а не вигаданого вами!

[...]

У той час, коли публікується ваше гнівне звернення до української влади і міжнародних інституцій, з'являється повідомлення про ліквідацію Міністерством РФ чергової регіональної громадської організації «Українське земляцтво «Криниця» в Хабаровському краї».

Діаспора – це невід'ємна частина історії етносу, природна форма продовження його історичного буття. Ступінь згуртованості діаспори та його майбутня доля в найбільшому ступені залежить від того, наскільки близькими виявляються інтереси іммігрантів. Отже, можна зробити висновок про те, що в тих випадках, коли титульна нація на побутовому або ж культурному рівні відвертається від іммігранта, він вимушений шукати та знаходити підтримку, звертаючись до своїх земляків. Можливість отримання підтримки залежить, перш за все, від самого національного співтовариства. Тому саме в таких випадках відроджується етнічна самосвідомість, яка стає в майбутньому своєрідним символом діаспори. Стійке збереження уявлень про свою національну ідентичність знаходить вираження в широкому застосуванні етноніма «українці» і в такому, здавалось би, явищі, як намагання зберегти старовинні назви українських поселень у новому місті проживання. Географічний фактор може лише тільки підсилити прояв етнічної свідомості. Нові умови існування, в особливості

на початку становлення діаспори, приводять до часткової самоізоляції, сприяючи збереженню самобутності та консервації культурних традицій.

Невипадково для діяльності більшості українських діаспор, перебуваючих на території Російської Федерації, стає найбільш важливим вирішення проблем, пов'язаних із збереження рідної мови, культури, звичаїв. Широке використання засобів масової інформації, радіо, телебачення, газет та журналів також може сприяти збереженню культурної та етнічної самобутності діаспори.

Список використаних джерел

1. Библиотека украинской литературы. История библиотеки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mosbul.ru/history.shtml>
2. Борисенко В. Й. Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії / В. Й. Борисенко. – К., 1990. – 560 с.
3. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки / изд. ЦСУ Союза ССР. – М., 1927–1929. – 10 т. – В надз.: Центр. статист. упр. СССР. Отд. Переписи.
4. Евтух В. Б., Каминский Е. Е., Ковальчук Е. А. Украинцы в дальнем зарубежье // Украинцы / отв. ред. Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – С.81–94.
5. Євтух В. Б., Ковальчук О. О., Каминський Е. Е., Трошинський В. П. Зберігаючи українську самобутність / В. Б. Євтух, О. О. Ковальчук. – К.: Інтел, 1992. – 100 с.
6. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів, 1992. – 176 с.
7. Звернення редакції сайту «Кобза» до депутатів Держдуми РФ з приводу їх реакції на прийнятий Верховною Радою України і підписаний Президентом України Закон «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/povidomlennja-redakcii/5559-zvernennia-redaktsii-saitu-kobza-do-deputativ-derzhdumy-rf-z-pryvodu-ikh-reaktsii-na-priyniatyi-verkhovnoiu-radoiu-ukrainy-i-pidpysanyi-prezydentom-ukrainy-zakon-pro-osvitu.html>
8. Ідзьо В. Українці в Російській державі [Електронний ресурс] / В. Ідзьо. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/ukrajinskyj-istorychnyj-klub/1695-ukrajinci-v-rosijskij-derzhavi.html>
9. Історія України: нове бачення / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; під ред. В. А. Смолія. – К: Альтернативи, 2000. – 464 с.
10. Кому світить північне сяйво // Культура і життя. №19. – 9 травня 1992 р.
11. На Кубані не вмерла Україна. // Культура і життя. №1. – 4 січня 1992 р.
12. Парахіна М. Б. Особливості національної політики й законодавства України та Росії щодо національних меншин / М. Б. Парахіна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, 2014. – Вип. 1, Ч. 2. – С.148–156.
13. Попок А. А. Малиновий клин [Електронний ресурс] / А. А. Попок. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovy_klyn
14. Принято заявление о недопустимости нарушения фундаментального права коренных народов и наименьшинств Украины обучаться на родных языках [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.duma.gov.ru/news/273/2087989/>
15. Российская перепись в этническом измерении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zlev.ru/39_36.htm
16. Смолій В. А., Гуржій О. І. Як і коли почала формуватись українська нація / В. А. Смолій, О. І. Гуржій. – К., 1991. – 112 с.
17. Українська діаспора в Російській Федерації: історико-культурна спадщина / НАН України. Інститут історії України; автори: В. О. Горбик (кер.), В. С. Герасимчук, В. М. Даниленко, Г. Г. Денисенко, Т. І. Катаргіна, О. Н. Кубальський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 276 с.
18. Українці. Східна діаспора / Авт. передм. В. Наулко; Відп. ред. атласу Р. Сосса. – К.: Мапа ЛТД, 1993. – 26 с.

References

1. Biblioteka ukrainskoj literatury. Istorija biblioteki [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://mosbul.ru/history.shtml>
2. Borysenko V. J. Ukrai'ns'ka narodnist': narysy social'no-ekonomichnoi' i etno-politychnoi' istorii' / V. J. Borysenko. – K., 1990. – 560 s.
3. Vsesojuznaja perepis' naselenija 17 dekabrja 1926 g.: kratkie svodki / izd. CSU Sojuza SSR. – M., 1927–1929. – 10 t. – V nadzag.: Centr. statist. upr. SSSR. Otd. Perepisi.
4. Evtuh V. B., Kaminskij E. E., Koval'chuk E. A. Ukraincy v dal'nem zarubezh'e // Ukraincy / otv. red. N. S. Polishhuk, A. P. Ponomarev. – M.: Nauka, 2000. – S.81–94.
5. Jevtuh V. B., Koval'chuk O. O., Kamynskij E. E., Troshhynskij V. P. Zberigajuchy ukrai'ns'ku samobutnist' / V. B. Jevtuh, O. O. Koval'chuk. – K.: Intel, 1992. – 100 s.
6. Zastavnyj F. D. Shidna ukrai'ns'ka diaspora / F. D. Zastavnyj. – L'viv, 1992. – 176 s.
7. Zvernennja redakcii' sajtu «Kobza» do deputativ Derzhdumy RF z pryvodu i'h reakcii' na pryjnjatij Verhovnoju Radoju Ukrai'ny i pidpysanyj Prezydentom Ukrai'ny Zakon «Pro osvitu» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kobza.com.ua/povidomlennja-redakcii/5559-zvernennia-redaktsii-saitu-kobza-do-deputativ-derzhdumy-rf-z-pryvodu-ikh-reaktsii-na-priyniatyi-verkhovnoiu-radoiu-ukrainy-i-pidpysanyi-prezydentom-ukrainy-zakon-pro-osvitu.html>
8. Idz'o V. Ukrai'nci v Rosijs'kij derzhavi [Elektronnyj resurs] / V. Idz'o. – Rezhym dostupu: <http://kobza.com.ua/ukrajinskyj-istorychnyj-klub/1695-ukrajinci-v-rosijskij-derzhavi.html>
9. Istorija Ukrai'ny: nove bachenja / V. F. Verstjuk, O. V. Garan', O. I. Gurzhij ta in.; pid red. V. A. Smolija. – K: Al'ternatyvy, 2000. – 464 s.
10. Komu svityt' pivnichne sjajvo // Kul'tura i zhyttja. №19. – 9 travnja 1992 r.
11. Na Kubani ne vmerla Ukrai'na. // Kul'tura i zhyttja. №1. – 4sichnja 1992 r.
12. Parahina M. B. Osoblyvosti nacional'noi' polityky j zakonodavstva Ukrai'ny ta Rosii' shhodo nacional'nyh menshyn / M. B. Parahina // Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatjuka. Serija: Istorija, 2014. – Vyp.1, Ch.2. – S.148–156.
13. Popok A. A. Malinovyj klin [Jelektronnyj resurs] / A. A. Popok. – Rezhim dostupa: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovy_klyn
14. Prinjato zavjavenie o nedopustimosti narushenija fundamental'nogo prava korennyh narodov i nacmen'shinstv Ukrainy obuchat'sja na rodnyh jazykah [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.duma.gov.ru/news/273/2087989/>
15. Rossijskaja perepis' v jetnicheskom izmerenii [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.zlev.ru/39_36.htm
16. Smolij V. A., Gurzhij O. I. Jak i koly pochala formuvatys' ukrai'ns'ka nacija / V. A. Smolij, O. I. Gurzhij. – K., 1991. – 112 s.
17. Ukrai'ns'ka diaspora v Rosijs'kij Federacii': istoryko-kul'turna spadshhyna / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny; avtory: V. O. Gorbyk (ker.), V. Je. Gerasymchuk, V. M. Danylenko, G. G. Denysenko, T. I. Katargina, O. N. Kubal's'kij. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2011. – 276 s.
18. Ukrai'nci. Shidna diaspora / Avt. peredm. V. Nauлко; Vidp. red. atlasu R. Sossa. – K.: Mapa LTD, 1993. – 26 s.

Parakhina M. B., Candidate of Historical Science, Scientific Associate of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), marishka8791@ukr.net

History of formation of Ukrainian diaspora in the Russian Federation: economic and social political mechanism of arising and respective of maintenance

The article deals with research into the causes and development of means whereby the Soviet party leadership implemented the people's migration policy within the territory of the Soviet Union, in particular economic and social political mechanisms of Ukrainians' migration to the territory of the contemporary Russian Federation are researched, and multiethnic population composition of Ukraine necessitates a consideration of the national minorities problem. Only after thoroughly research and analysis of real processes in the field of interrelations between national minorities and titular nation, one can hope to avoid conflicts in future.

The history of Ukrainian diaspora is of no exception, as Ukraine takes the second place after the Russian Federation by land area, and the largest group of Ukrainians lives here. Ukrainians in diaspora, as a fact of historical, cultural, political reality, allows saying on importance to explore the specified problem. As though after being out of touch with own dear land, Ukrainians in diaspora maintain key features of their ethnos: language, culture, traditions.

Keywords: Ukraine, diaspora, Russian Federation, economics, social relations.

* * *

УДК 303.446.4:339.747:94(38)«05/04»

Попельнюк Б.,
аспірант, Київський університет
ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ),
145worldhistori@ukr.net

Наслідки кризи полісної системи в економіці Балканської Греції

Проаналізовано варіативність наслідків кризових явищ в грецьких полісах IV ст. до н.е., їхні особливості та специфічні риси, на основі яких протікає загальний для всієї Греції процес. І хоча війни IV ст. до н.е. і, у першу чергу Пелопоннеська, призводили до розорення селянських господарств, розриву торговельних зв'язків та загального занепаду економіки, однак поліси зуміли досить швидко відновити своє господарство стимулюючи розвиток ремісництва та торгівлі. Загальний рівень економіки у IV ст. н.е. не став істотно нижчим, ніж у V ст. до н.е., навпаки, кризові явища безпосередньо впливали на розвиток товарно-грошових відносин, прагненням до збагачення, розвитком міжполісних економічних зв'язків, а виникаючі економічні проблеми, в більшості випадків, достатньо успішно вирішувалися. Разом з тим війна негативно вплинула на внутрішньополітичну ситуацію в полісах.

Ключові слова: економіка, криза, полісна система, Балканська Греція, Пелопоннеська війна, занепад, товарно-грошові відносини, господарство, ремісництво, торгівля.

Криза полісної системи Балканської Греції IV ст. до н.е. залишається однією із важливих в історії античного світу, а її наслідки проявилися у соціальних відносинах, політичних інститутах, військової організації, ідеології і, врешті, економіці. Кризові процеси спричинені війнами вказаного періоду і до сьогодні залишаються актуальними в історіографії. Серед них питання сутності кризових явищ і наслідків Пелопоннеської війни, яка стала ледве не найголовнішим фактором кризових процесів.

Разом з тим, розглядаючи наслідки кризи IV ст. до н.е., важливо зупинитися на уявленнях давніх греків щодо поняття економіка. Часто, ми вважаємо, що греки під цим значенням розуміли матеріальні цінності, гроші, інтерес. Такий підхід пов'язаний з тим, що як правило, ми переносимо в історично минуле те, що ми розуміємо під терміном «економіка» на сьогоднішній час. Однак, це дещо спрощене твердження. Тим більше, що поняття «економіка» у давніх греків було дещо іншим, ніж ми розуміємо його зараз. При дослідженні минулого іноді відбуваються зміни понять, а відтак існує ймовірність невірної тлумачення припущень та поглядів дослідників. Варто згадати, хоча б вислів одного із відомих дослідників грецької історії П. Роде: «Якщо ми будемо старанно шукати в стародавній Греції уроки для сьогоднішнього світу, ми ризикуємо знайти швидше те, що ми бажаємо знайти, ніж те, що було насправді» [1]. Тому, важливим є розуміння терміну «економіка» з уявленнь давніх греків.

Ойкономія спочатку знайшла своє реальне втілення в домашньому натуральному господарстві рабовласницької Давньої Греції, а також в перших уявленнях про домострой Ксенофонта Афінського і Аристотеля Стагірита, тобто до робіт яких все частіше звертаються сучасні учені економісти.

В ойкономії (домострой) Ксенофонт заклав основи теоретичної економічної системи, де йдеться про предмет економічної науки, з яким позиціонується багатство, яке поділяється на матеріальне і нематеріальне (наприклад, знання, вміння, справедливість) Справедливість як духовно-моральна, духовно-культурна та духовно-господарська цінність вписується в інформаційні ресурси античного виробництва [2]. Ксенофонт у Ойкономії оцінює досягнення грецької економіки, вказуючи на соціальні зв'язки античного світу. Після Ксенофонта Афінського Аристотель Стагірит розробив не тільки вчення про ойкономію, але й створив вчення «про хрематистику» (від давньогрецького слова «хрема» – «нажива» та «хремата» – запас, включаючи, насамперед, спекулятивні, лихварські гроші) та намагався попередити загрозу «мамонізму» (Мамона – у давніх сирійців бог багатства, у християнстві це ім'я збереглося в значенні ідола багатства). Він розумів «справжнє багатство» як сукупність засобів, «необхідних для життя і корисних для держави та сім'ї» [3]. Аналізуючи певні риси торгівлі Греції, Аристотель висловлює обурення проти надмірного стягування відсотків лихварями. Тим самим виступаючи не проти лихварства, паразитизму, нетрудового багатства, коли розривається зв'язок фінансових і трудових наслідків.

Інше значення поняття «економіка» має визначення, як розділ науки про виробництво та розподіл благ в теорії та практиці; додаток до певної сфери; стан держави, виходячи з її матеріального достатку; фінансового плану відносно конкретних дій, товарів і т.д. Проблема тут полягає при визначенні того, що саме утворює «виробництво і розподіл благ», яке розуміння було у термінах «добробут», «держава», «матеріальний достаток», «товар» в суспільстві Давньої Греції IV ст. до н.е. Результатом стало інтегральне визначення поняття ойкономії, як складної, нелінійної, історичної та сучасної соціо-культурно-господарської системи, заснованої на домострой, залежно від тієї чи іншої суспільної форми господарства, національної економіки, культурно-історичного типу та епохи, тобто економічного простору та історичного часу, а домострой – особливий господарський лад (порядок), що забезпечує практичну реалізацію суспільного відтворення речових і нематеріальних благ та духовно-морального капіталу. Домострой і домобудівництво – це загальні економічні феномени та категорії, а також загальна економічна система, практична і концептуальна. Наголосимо, що спроби збирання і складання подібного роду життєвих вказівок і практичних правил щодо домобудівництва зустрічаються у найдавніші часи та в усіх народів.

Для сучасних науковців існує безліч труднощів в інтерпретації Давньогрецької економіки. Це пов'язано з тим, що від сьогоднішнього відрізняється не тільки технічний рівень, а й традиційні етичні цінності, які і визначали економіку та унікальний шлях грецької цивілізації. Таким чином, незважаючи на століття її вивчення, вчені все ще сперечаються про природу давньогрецької